

РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ЙОГО ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА

© Урба С.І., 2006

Проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку аграрного виробництва. Особливу увагу приділено аналізу галузей рослинництва і тваринництва. Висвітлено основні напрями державної підтримки сільського господарства. Важливе значення має оцінка ефективності використання коштів державного бюджету. Обґрунтовано необхідність бюджетного фінансування аграрного виробництва та здійснення конкретних заходів щодо вдосконалення системи бюджетної підтримки аграрного сектору економіки України.

The modern condition and tendencies of development of agrarian production is analyzed. The special attention is spared to the analysis of industries of plant-grower and stock-raising. The basics directions of state support of agriculture are reflected. The important role is had by estimation of efficiency of the use of facilities of the state budget. In this article are described necessity of the budgetary financing of agrarian production and realization of concrete measures in direction of perfection of the system of budgetary support of agrarian sector of economy of Ukraine.

Постановка проблеми. Основою подолання кризового стану економіки є відродження та розвиток аграрного виробництва. Усі суперечності, що виникають в аграрному секторі в період переходу до ринкових засад господарювання, вимагають кардинальних заходів. Ситуація насамперед зумовлена потребою державної участі у регулюванні соціально-економічних і організаційно-технологічних процесів у сільському господарстві. Особливої уваги з боку держави вимагає специфіка господарювання у сфері аграрного виробництва. Розвиток аграрного виробництва ще на початковій стадії здійснення глибоких перетворень переконливо довів, що без активної цілеспрямованої участі держави в освоєнні ринкових відносин стало практично нереальним [6, 9]. Це викликано як його значущістю в забезпеченні продовольчої безпеки, так і внутрішніми особливостями аграрного сектору економіки. До них відносяться об'єктивна нестабільність виробництва і його економічна вразливість. У зв'язку з цим практично усі держави прагнуть різними способами забезпечити певний рівень захисту національного сільськогосподарського товаровиробника.

Особливості розвитку аграрного виробництва значною мірою залежать від загальноекономічної ситуації в державі. Не менш важлива роль належить державній аграрній політиці, яка визначає найпріоритетніші напрями розвитку аграрного сектору національної економіки. Гострота проблеми зумовлена неефективною участю держави у фінансовій підтримці розвитку цього стратегічного за своїм змістом сектору економіки. Адже саме державна підтримка покликана забезпечити соціально-економічне відродження аграрної сфери, організувати в належний спосіб суспільне виробництво і відповідати перед суспільством за свою діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні ще триває процес поетапного переходу до ринкових відносин в аграрному секторі економіки. Особливості його здійснення закономірно привертають увагу багатьох дослідників. Проблемам державної підтримки розвитку аграрного сектору економіки присвячені роботи таких відомих вчених, як: Месель-Веселяка В.Я., Шкляра В.Б., Зорі С., Саблука П.Т. та ін [3, 4, 5, 6]. У колі важливих питань державної підтримки аграрного виробництва мають місце питання забезпечення повноцінного розвитку сільського господарства та участі держави у створенні умов для цього розвитку. Зокрема, прогнозуються можливості

створення ефективних механізмів здійснення аграрної політики, обчислюються обсяги внутрішньої фінансової підтримки галузі та її сільськогосподарських товаровиробників.

Формування цілей статті. Метою цієї роботи є дослідження особливостей розвитку пореформеного аграрного виробництва, а також проблем його державної підтримки в умовах інтеграції України в ЄС. Не менш важливе значення має визначення основних напрямків вдосконалення державного впливу на розвиток аграрного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу. Період реформ в Україні, який тривав в період з 1990 по 1999 рр., ознаменувався істотним погіршенням ситуації в аграрному секторі економіки, зокрема зменшенням обсягів виробництва аграрної продукції. Значний вплив на спад сільськогосподарського виробництва був зумовлений порушенням інтеграційних міжгалузевих зв'язків.

У процесі аграрної реформи в державі з'явилися нові форми сільськогосподарських підприємств. Їх формування було однією із цілей аграрної політики: трансформувати сільськогосподарські підприємства з метою підвищення їх рівня адаптованості до вимог ринку.

На початку 2005 року реформовано 11,8 тис. недержавних сільськогосподарських підприємств, на базі яких створено 21,6 тис. нових господарських формувань ринкового напрямку, в тому числі: 7,3 тис. – товариств з обмеженою відповідальністю, 4,5 тис. – приватних (приватно-орендних) підприємств, 0,8 тис. – акціонерних товариств, 2 тис. – сільськогосподарських кооперативів, 4,3 тис. – фермерських господарств і 2, 2 тис. – інших суб'єктів господарювання [4, 19].

Ефективність цих форм господарювання визначається обсягами виготовленої продукції, розмірами прибутку і валового доходу в розрахунку на одиницю площі, рівнями рентабельності й дохідності. Після реформування колективних сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу обсяги виробництва почали стабільно зростати.

У пореформений період в аграрному виробництві намітилися принципово позитивні економічні умови розвитку галузей рослинництва і тваринництва. Аграрне виробництво із збиткового перетворюється у прибуткове. За 2000–2004 рр. виробництво валової продукції в галузі зросло на 29,7 %, зокрема у рослинництві – на 54 % і тваринництві – на 0,7 % [7].

У структурі виробництва валової продукції відбувається зростання частки продукції рослинництва. Так, якщо у 2000 році її частка у загальному обсязі становила 60,4 %, то у 2004 році – 64,6 %. Зовсім інша ситуація спостерігається в галузі тваринництва. Найбільша питома вага продукції тваринництва припадає на 2003 рік (42,3 %), а в 2004 році її обсяг зменшився на 6,9 % і становив 23329 млн. грн. [7].

Тваринництво – одна із провідних галузей аграрного сектору економіки, яка забезпечує населення продуктами харчування. Сучасний стан галузі не можна розглядати у відриві від економіки усього АПК. Тваринництво перебуває у важкому стані. Протягом 1991–2004 рр. відбувалося різке скорочення поголів'я худоби і птиці, знизилися показники продуктивності та обсяги виробництва тваринницької продукції. Така ситуація зумовлена несприятливою ціновою політикою на ринку продовольства та відсутністю ефективного економічного механізму підтримки галузі.

На думку більшості економістів основними причинами занепаду тваринництва є:

1. Лібералізація цін, проведена на початку 90-х років ХХ ст.
2. Приватизація переробних підприємств.
3. Податкова система.

Такий старт у ринкові відносини для тваринництва став початком занепаду.

Разом з тим у 2000–2004 рр. з'явилися певні ознаки подолання кризового стану в тваринництві. За пореформений період спостерігається незначне зростання (на 0,7 %) виробництва продукції тваринництва в галузі.

Такий стан зумовлений сприятливим економічним механізмом, який почав формуватися для тваринництва в останні роки [5, 6]:

– щорічні індекси цін на продукцію тваринництва сприятливіші, ніж в інших галузях аграрного сектору економіки;

– податок на додану вартість на реалізовану продукцію тваринництва залишається в розпорядженні сільського господарства;

– стимулюється реалізація тварин високоякісних кондицій;

– надаються пільгові кредити сільськогосподарським товаровиробникам, за яких 50 % ставки Національного банку України за користування кредитом відшкодовує держава.

Аналіз стану агропромислового виробництва, проведений нами за статистичними даними, свідчить про те, що відбувається зростання обсягів основної продукції у сільському господарстві (табл. 1) [7].

Таблиця 1

Основні показники сільськогосподарського виробництва*

(тис. т.)

Продукція	Рік					
	2000	2001	2002	2003	2004	2004 у % до 2000
Рослинництво						
Зернові культури	24459	39706	38804	20234	41809	170,9
Цукрові буряки (фабричні)	13199	15575	14452	13392	16600	125,8
Соняшник	3457	2251	3271	4254	3050	88,2
Картопля	19838	17344	16619	18453	20755	104,6
Овочі	5821	5907	5827	6538	6964	119,6
Плоди та ягоди	1453	1106	1211	1697	1635	112,5
Тваринництво						
М'ясо (у забійній вазі)	1663	1517	1648	1725	1554	93,4
Молоко, млн. т.	12,7	13,4	14,1	13,7	13,7	107,9
Яйця, млн. шт.	8809	9668	11309	11477	11958	135,7
Вовна	3,4	3,3	3,4	3,3	3,2	94,1

* У порівнянних цінах 2000 року.

Найбільше зростання виробництва продукції рослинництва спостерігається в цукровій галузі, рівень якого у 2004 році підвищився на 25,8 % від рівня 2000 року, у галузі овочівництва – відповідно 19,6 %, плодівництва – 12,5 % і картоплярства – 4,6 %. Виробництво соняшника порівняно з 2000 роком зменшилося на 11,8 %.

У 2004 році порівняно з 2000 роком показники з виробництва молока і яєць покращалися. Виробництво молока збільшилося на 7,9 %, а яєць – на 35,7 %. Значно гіршою є ситуація з виробництва м'яса і вовни. Так, в 2004 році обсяг виробництва м'яса становить 1554 млн. т, що на 6,6 % менше ніж у 2000 р., вовни – 3,2 т, що менше на 5,9 %. Однією із причин низьких темпів зростання ефективності виробництва продукції тваринництва є: істотні недоліки в організації кормової бази, недосконалість виробничих зв'язків з комбикормовою промисловістю, грубі порушення номенклатури та рецептури кормів.

Сьогодні виникла потреба змінити стратегію ведення тваринництва. Реалії ринкової економіки диктують необхідність підвищення економічної ефективності виробництва продукції цієї галузі. Це вимагає запровадження прогресивних енерго- і ресурсощадних технологій та освоєння інших елементів конкурентоспроможності виробництва того чи іншого виду продукції.

Концентрованим показником ефективності виробництва є рентабельність. Рентабельність виробництва продукції рослинництва істотно знизилась порівняно з 2000 роком (30,8 %), виробництво цієї сільгосппродукції залишалось прибутковим (2004 рік – 20,3 %). Рентабельність виробництва зернових у 2004 році дорівнювала 20,1 %, тоді як у 2000 році була 64,8 %, соняшника – відповідно 45,2 проти 52,2. Збитковим у цьому році було виробництво овочів (-5,0), цукрових

бураків (-0,8) і картоплі (-0,7). У той самий час виробництво продукції тваринництва в 2000 році було збитковим (-33,8 %), і продовжує таким залишатися. При цьому найбільші збитки отримано від виробництва м'яса ВРХ і свинини, які у 2003 році становили відповідно (-44,3 % і -33,0 %) (рисунок) [7].

Рентабельність виробництва продукції рослинництва і тваринництва, %

Сучасний рівень господарювання, який передбачає підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, далекий від досягнутих світових стандартів. Це пояснюється зниженням фондової і технічної оснащеності галузі, припиненням внесення органічних і мінеральних добрив, а також застосування засобів захисту рослин і тварин. За таких умов вагомим зрушень неможливо досягти. Все це є наслідком зниження купівельної спроможності сільськогосподарських товаровиробників [4, с. 21].

Стабільний розвиток аграрного сектору економіки України можливий лише, якщо слідувати двом стратегічним напрямкам його фінансової підтримки: 1) збільшенню бюджетної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам; 2) реальному підвищенню купівельної спроможності населення для розширення місткості внутрішнього продовольчого ринку.

Підтримка аграрного сектору економіки залишається головною темою аграрної політики. З цією метою прийнято Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24.06.2004 року, Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року”. Проте ці закони не виконуються і сільське господарство продовжує залишатися однією із найбільш проблемних галузей економіки, що свідчить про відсутність належної державної підтримки аграрної галузі та розуміння її економічної і соціальної значущості у забезпеченні продовольчої безпеки України.

Важливе значення має Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України” [1], яким визначено основи державної політики у кредитній, цінній, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. Законом передбачено державне регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції шляхом встановлення мінімальних та максимальних закупівельних цін, а також застосування інших заходів. Визначені також види продукції, які є об'єктами державного цінового регулювання.

У законі передбачено надання державної підтримки виробникам продукції тваринництва, зокрема встановлення мінімальної закупівельної ціни на рівні, що унеможливорює середньостатистичну збитковість виробництва. Законом також запроваджується одна із форм регулювання доходів сільськогосподарських виробників. Це бюджетна дотація на продукцію тваринництва (на одиницю продукції та на голову худоби) та на тварин підвищеної вагової кондиції. Ця форма

підтримки повинна виконувати дві функції: підтримку рівня платоспроможного попиту споживачів і запобігання виникненню середньостатистичної збитковості у виробників.

Важливим результатом аграрних перетворень є зростання обсягів і ефективності виробництва. Істотне значення для аграрного сектору має державна фінансова підтримка виробництва продукції рослинництва і тваринництва (табл. 2).

Таблиця 2

**Фінансова підтримка сільськогосподарського виробництва
з Державного бюджету України***

Роки	Передбачено планом асигнувань, тис. грн.	Фактично виділено, тис. грн.	Відсоток виконання, %
2000	12 000,0	7 773,8	64,8
2001	145 000,0	48 582,4	33,5
2002	103 500,0	61 156,8	59,1
2003	221 500,0	221 029,0	99,8
2004	429 500,0	421 045,0	98,0
Разом	916 500,0	763 087,0	83,3

* www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/.

Дані таблиці показують значне зростання видатків з державного бюджету на фінансову підтримку виробництва продукції тваринництва і рослинництва. Якщо у 2000 році було виділено 7773,8 тис. грн., то у 2004 році – 421045 тис. грн., що у 54 рази більше. Проте аналіз виробництва продукції сільського господарства свідчить, що державі не вдалося забезпечити його стабільний розвиток. Навпаки, виробництво продукції тваринництва продовжує скорочуватись, що загострює ситуацію на ринку продуктів харчування та негативно впливає на забезпечення продовольчої безпеки країни.

Аналіз коштів, які виділяються на підтримку галузі, свідчить про те, що реальний вплив на поліпшення стану галузі вони не мають. Загалом для фінансової політики України характерні недосконалі механізми розподілу і використання коштів на всіх рівнях, а також їх неузгодженість із результатами виробництва.

Існуюча система бюджетної підтримки аграрного сектору в Україні не відповідає умовам ринкової економіки. Слід зазначити, що істотне збільшення обсягів фінансування з державного бюджету вимагає змін у підходах до формування і використання бюджетних коштів.

У структурі державних видатків не передбачено окремого напрямку фінансування сільського господарства, лише за напрямом “Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство”. Такі дії призводять до втрати великих обсягів коштів, що повинні чітко розподілятися за усіма програмами розвитку сільського господарства. Не менш важливе значення має вчасне отримання бюджетних коштів суб’єктами господарювання. Ця вимога фактично не виконується, що створює передумови для їх нецільового використання.

За оцінки бюджетної підтримки аграрного сектору економіки основну увагу необхідно приділяти таким завданням, як збільшення сум бюджетних надходжень та ефективного їх використання. У цьому випадку найбільш складним є питання визначення ефективності використання бюджетних коштів. Це пов’язано із відсутністю загальноприйнятих вартісних показників оцінки рівня державної підтримки аграрного сектору економіки. Отже, ускладнюється вибір ефективних проектів під час формування державного бюджету та подальший контроль за цільовим використанням коштів. Така державна підтримка не здійснює і не може здійснювати позитивного впливу на розвиток аграрного виробництва. Кошти державного бюджету повинні спрямовуватись

на фінансування загальнонаціональних програм довготермінового розвитку аграрного сектору економіки.

Процес підвищення ефективності використання бюджетних коштів вимагає їх комплексного фінансування по державних програмах підтримки. У зв'язку з цим доцільно запровадити програмно-цільовий підхід до управління бюджетним процесом. Його суть полягає в узгодженні державних витрат з одержаним результатом. Програмно-цільовий метод дасть змогу підвищити ефективність використання бюджетних коштів. Для України ця справа відносно нова, тому є можливості для її удосконалення. Насамперед потрібне обґрунтування цільових програм за змістом, розмірами фінансування і термінами виконання. В аграрному секторі економіки значна кількість програм не є цільовими, що ускладнює аналіз та оцінку їх реалізації.

Вплив на розвиток сільського господарства має і державна технічна політика. Саме її недосконалість призвели до того, що ресурсне забезпечення аграрного виробництва майже втратило державну підтримку, а матеріально-технічна база галузі знаходиться на межі повної руйнації. Для стабілізації аграрного виробництва потрібно розробити науково обґрунтовану програму державної технічної політики в аграрному секторі економіки. Це – одна із форм його державної підтримки. Технічна політика держави в агропромисловому комплексі має бути концентрованим виразом перспективних напрямків державного сприяння розвитку системи матеріально-технічного забезпечення виробництва і переробки сільськогосподарської продукції й охоплювати усі сфери системи матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва [2, с. 33].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз тенденції розвитку аграрного виробництва за останні чотири роки показує, що зроблено ще мало. У цій ситуації головна роль належить державі, однією із найголовніших функцій якої є створення сприятливого економічного середовища. Адже обсяг коштів державної підтримки сільського господарства зростає, проте фактично не впливає на зміцнення фінансового стану сільгоспідприємств, підвищення рівня забезпеченості їх власними обіговими коштами. Таке становище вимагає впровадження цільової державної програми підтримки. Вдосконалення потребує система регулювання аграрного виробництва шляхом вжиття комплексу заходів щодо завершення реформування сільського господарства.

Здійснення державної підтримки аграрного сектору економіки забезпечить належну ефективність сільськогосподарського виробництва. Основним інструментом такої підтримки є бюджетне фінансування. Процес підвищення ефективності використання бюджетних коштів вимагає їх комплексного фінансування по державних програмах підтримки. У зв'язку з цим доцільно запровадити програмно-цільовий підхід до управління бюджетним процесом. Тому основна увага приділятиметься результатам використання коштів, а не потребі в їх фінансуванні.

Вирішення вищезгаданих питань дасть змогу в перспективі створити чітку систему державної підтримки аграрного сектору економіки України, що забезпечить ефективність використання бюджетних коштів та підвищення рівня продовольчої безпеки України.

1. Закон України "Про державу підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р.
2. Білоусько Я.К., Питулько В.О., Товстопят В.Л. Державна підтримка техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С.30–35.
3. Зоря С. Оцінка підтримки сільського господарства України в міжнародному порівнянні // Економіка України. – 2005. – № 10. – С.58–67.
4. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С.17–26.
5. Месель-Веселяк В.Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С.3–8.
6. Шкляр В.Б. Основні форми державної підтримки розвитку сільського господарства України // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С.9–12.
7. Статистичний щорічник "Сільське господарство України" за 2004 рік / Державний комітет статистики України; Під ред. Ю.М. Остапчука. – К., 2005. – 314 с.
8. www.ac-rada.gov.ua.